

*Ян Ежы Мілеўскі (Беласток),
доктар гісторыі, кіраўнік
даследчага аддзела філіі
Інстытута Нацыянальнай Памяці*

Памяць польскага грамадства пра Другую сусветную вайну

Пасля вайны ў польскай гістарыяграфіі і ў школьным навучанні гісторыі нязменна падкрэслівалася, што Польшча была першай дзяржавай, якая 1 верасня 1939 г. збройна стала супраць Гітлера, закончыўшы такім чынам перыядычнай бяскроўнай экспансіі. Увогуле звярталася ўвага, што польскае грамадства захавала адзінства ў адносінах да нямецкіх акупантаў і ніводная значная палітычная сіла, ніводзін вядомы палітык не пайшлі з імі на супрацоўніцтва. Асабліва падкрэсліваліся вялікія страты, якія панесла Польшча ў гады вайны. Адносна колькасці насельніцтва гэта былі найвялікшыя страты ў свеце: загінулі 220 асобаў з кожнай тысячы жыхароў¹.

Таксама адзначалася, што на еўрапейскім тэатры вайны ў іх заключнай фазе польскія войскі (400 тыс. жаўнераў Польскай народнай арміі і 200 тыс. жаўнераў Польскіх узброеных сілаў на Захадзе) займалі па колькасці чацвёртае месца сярод саюзнікаў (пасля СССР, ЗША і Вялікабрытаніі). “Удзел польскага салдата ў штурме Берліна – пісаў у канцы 70-х гг. у папулярным сінтэзе гісторыі Польшчы Антоні Чубінскі – меў акрамя ваеннага яшчэ гістарычнае значэнне. Ён падкрэсліваў факт перамогі Польшчы ў той вайне”². У пераможны кантэкст уплываўся новы тэрытарыяльны кшталт краіны. Польшча вярнулася ў свае гістарычныя пястоўскія межы. Дзяржава ўмацавала адзінства з нацыянальнага пункту гледзішча (што ліквідавала прычыну розных канфліктаў і слабасці – пісаў Чубінскі)³.

Аднак шырокія колы польскага грамадства адчувалі значны дысананс паміж перакананнем пра велізарны ўклад у перамогу над фашызмам (да пералічаных вышэй фактаў трэба дадаць масавае падполле,

¹ У беларускай гістарыяграфіі найбольшымі лічацца страты Беларусі - каля 25% насельніцтва (заўв. рэдакцыі)

² Dzieje Polski // pod red. J.Topolskiego. Warszawa, 1977. S. 840.

³ Тамсама. S. 845.

партызанскі рух і найбуйнейшае ў Еўропе Варшаўскае паўстанне) і набыткамі, атрыманымі ў выніку перамогі. Найбольш адчувальным вынікам вайны была страта суверэнітэту.

Таму пасля пералому 1989 г., памятаючы пра нашыя перамогі і ахвяры ў 1939 – 1945 г., выпраўляючы і аднаўляючы праўду пра польска-савецкія адносіны, пачала выразна фармулявацца тэза, што для Польшчы ўдзел у вайне закончыўся палітычнай паразай. Нам здрадзілі заходнія саюзнікі – прынеслі ў ахвяру на алтар добрых адносін у паміжзвышдзяржавамі. Польская грамадская думка ўвесь час вельмі нервова рэагавала на спробы змяшэння польскага ўкладу ў перамогу, замоўчванне нашых вайсковых чынаў (напр., поспехаў выведкі) або на ўзнікаючы час ад часу абвінавачванні пра ўдзел мясцовага насельніцтва ў вынішчэнні жыдоў.

Мінула ўжо 60 гадоў пасля заканчэння вайны. Людзі, якія перажылі яе ў сядомым узросце і маюць на яе ўласны погляд, складаюць невялікі працэнт сучаснага грамадства. Абсалютная большасць грамадзянаў атрымлівае веды пра вайну з апасродкаваных крыніцаў і пераказаў. Варта нагадаць, што Польшча пасля вайны амаль паўстагоддзя не была дэмакратычнай дзяржавай і гістарычная навука не магла развівацца свабодна. Камуністычныя ўлады імкнуліся да фармавання афіцыйнай памяці ў масавай свядомасці грамадзянаў. Для гэтага ўжываліся розныя сродкі, пачынаючы ад цензуры, якая пільнавала, каб не прайшлі негатыўныя звесткі пра СССР і польскіх камуністаў. Вуліцы называлі імёнамі толькі выбраных герояў і святаяў. Па меры “адыходу” пакалення сведкаў узрасла роля падручнікаў.

Аднак, як вынікала з даследаванняў *ОВОР (Owrodek Badania Opinii Publicznej)*, праведзеных у 1975 г., гзн. праз 30 гадоў пасля вайны, палова малодшага пакалення (людзі ва ўзросце да 40 гадоў) атрымлівала веды пра вайну з нефармальных крыніцаў і сямейных успамінаў або аповядаў знаёмых⁴. Гэтае паралельнае ўздзеянне дзяржаўнай прапаганды і сямейных пераказаў часамі прыводзіла да нечаканых вынікаў. Прывяду прыклад з уласнага вопыту. Абшпурэнт факультэта гісторыі ў канцы 70-х гг. напісаў на ўступным экзамене, што на першым этапе Другой сусветнай вайны немцы масава вывозілі палякаў у Сібір. Ён чуў пра дэпартацыі, а ў падручніках чытаў толькі пра нямецкую акупацыю. Варта дадаць, што ў астатнія дзесяцігоддзі ПНР на фармаванне гістарычных ведаў даволі моцны ўплыў мелі эмігранцкія выданні і замежныя радыёперадачы, а таксама каталіцкі касцёл, які заўсёды быў своеасаблівым энклавам свабоды.

Так, як да 1939 г. помнілі, галоўным чынам, пра здабыццё Польшчай незалежнасці ў 1918 г., так і ў ПНР дамінавала памяць пра Другую сусвет-

⁴ Komunikat OВОР nr 29/70. Wrzesień 1975.

ную вайну. Паводле анкетавання, ніводзін з гістарычных перыядаў не прысутнічаў у такім аб'ёме ў прыватных размовах і сямейных традыцыйных як Другая сусветная вайна. Яе назвалі ажно 49% анкетаваных⁵. Сярод гадавінаў, якія трэба найбольш урачыста адзначаць, анкетаваныя на першае месца паставілі заканчэнне вайны. 1939 – 1945 г. уяўляліся часам асабліва хваляючым і незвычайнага гераізму. Гэты перыяд палова апытаных лічыла вартай падставай для нацыянальнага гонару. На думку апытаных, падставай для гонару былі Варшаўскае паўстанне (12%), паводзіны народу ў часе вайны (11%), Вераснёўская кампанія 1939 г. (10%) і змаганне польскага войска на Захадзе і ў СССР (8,4%)⁶. І, наадварот, апытаныя вельмі рэдка называлі факты з гадоў вайны, якіх трэба саромецца. Тут на першым месцы былі падзеі канца 18 ст. і пасляваенны перыяд. Выезд з краіны ўраду і войсковага камандавання ў драматычнай сітуацыі 1939 г., што дзесяткі гадоў ў ПНР было негатыўным прыкладам у падручніках, у гэтым кантэксце назвалі толькі 1% апытаных.

Пра тое, якія сюжэты калектыўнай памяці ў ПНР стараліся сфаальсіфікаваць, сведчаць вынікі даследаванняў грамадскай думкі, праведзеных у 1987 г. на тэму г.зв. белых плямаў. Праблематыка “белых плямаў” пераважна атаясамлівалася з крытыкай афіцыйнай інфармацыі па гісторыі і амаль выключна ў дачыненні да гісторыі 20 ст. Існаванне “белых плямаў” прызнавала каля 30% рэспандэнтаў. Большасць анкетаваных (56%) адказала няпэўна (“цяжка сказаць”, “не маю на гэты конт меркавання”), што было характэрна для апытанняў з часоў ПНР. Сярод чатырох найчасцей называных падзеяў, якія замоўчваліся або недастаткова асвятляліся, тры прыпадалі якраз на перыяд вайны: злачынства ў Катыні (15%), Варшаўскае паўстанне (8,5%), партызанская вайна Арміі краёвай (амаль 7%)⁷.

Анкетаваныя, якія бачылі “белыя плямы” і дамагаліся вяртання памяці пра тэя падзеі, паходзілі з колаў, якія стваралі грамадскую думку. Перш за ўсё гэта былі асобы з вышэйшай адукацыяй, якія жылі ў вялікіх гарадах і крытычна ставіліся да існуючай палітычнай сістэмы. Трэба, аднак, дадаць, што сярод сяброў кіруючай партыі (ПАРП) існаванне “белых плямаў” прызнавала больш 41%.

Гісторыку для ліквідацыі “белай плямы” дастаткова выдання спецыяльнай манаграфіі або артыкула. Для вяртанне замоўчаных падзеяў у масавую памяць патрэбныя не толькі спецыяльныя публікацыі (яны толькі

⁵ Druga wojna światowa w świadomości historycznej społeczeństwa polskiego. Warszawa, 1989 (wyniki badań CBOSz 1987 г.).

⁶ Тамсама.

⁷ Opinia publiczna o tzw. białych plamach w historii. Komunikat z badań, lipiec 1988. На трэцім месцы апынулася вайна 1920 г. (8,1%).

пачатак), але таксама з'яўленне публічных формаў памяці (помніка, імя школы, назва вуліцы), папулярныя артыкулы, радыё і телеперадачы.

Нечакана выявілася, што паводле даследаванняў 1987–1988 г. значная большасць анкетаваных чула пра самую вялікую “белую пляму” – катынскае лодабойства. Сярод дарослых амаль 82%, моладзі – 86%. Акрамя таго, асабліва сярод моладзі, была распаўсюджана правільная інфармацыя – больш за 60% называла адказным за гэтае злачынства Савецкі Саюз. Сярод дарослых такіх было 49,5%, але затое 26,5% далі адказы – “цяжка сказаць”⁸. Змаганне за гістарычную памяць у час народнай Польшчы часамі набірала характар фізічнай канфрантацыі. Тых, хто дамагаўся праўды, чакала не толькі звальненне з працы, зняволенне ў часы сталінізму (напр., у 1950 г. быў асуджаны на 6 гадоў турмы Геронім Маеўскі, а ў 1951 г. у Жэшаве два гады атрымаў Мікалай Марчык за публічны аповяд пра катынскае лодабойства як савецкае злачынства), але нават пагроза жыццю. Уначы з 20 на 21 студзеня 1989 г. “невядомыя злачынцы” забілі ксяндза Стэфана Недзяляка, які ў касцёле св. Караля Барамея на Павонзках (Варшава) стварыў месца памяці пра забітых на ўсходзе, якое называлі “Катынская сцяна”⁹.

Пасля пералому 1989 г. у Польшчы пачалося “сшыванне памяці”: аб’яднанне калектыўнай памяці, падзеленай на “паўпамяць” афіцыйную, сямейную і туую, якая была ў эміграцыі. Аднак падзеі з часоў Другой сусветнай вайны апынуліся ў цені міфа 1989 г., які распачаў мірныя перамены ў краінах сацыялістычнага блоку. Палякі ганарыліся перамогай “Салідарнасці”, вяртаннем дэмакратыі і стварэннем III Рэчы Паспалітай (29%). Аднак аж 28% надалей выказвала гонар з удзелу палякаў у бітвах Другой сусветнай вайны¹⁰. Сярод фактаў, якія прыніжаюць гонар палякаў, не называліся падзеі астатняй вайны.

У канцы 1999 г. Цэнтр даследаванняў грамадскай думкі праводзіў апытанне пра найбольш значныя для Польшчы падзеі 20 ст. (можна было выбраць са спісу). На думку апытаных, у тым стагоддзі ў гісторыі Польшчы дамінавалі два здарэнні: здабыццё незалежнасці ў 1918 г. (62%) і выбар Караля Вайтылы папай рымскім (53%). На трэцім месцы, хоць са значна меншым працэнтам апынуўся напад Германіі на Польшчу 1 верасня 1939 г.¹¹ Трэба яшчэ дадаць, што кожны дзесяты рэспандэнт назваў катынскае лодабойства (8 месца), а кожны дваццаты – уваход Чырвонай

⁸ Opinia publiczna o zbrodni w Katyniu // Komunikat z badań CBOS. Warszawa, 1988. Lipiec.

⁹ Łysakowski P. Kłamstwo katyńskie // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. 2005 Maj-czerwiec. S. 93; Rzeczpospolita. 16 IV 2005 (dodatek „Cień Katynia”. S. 5).

¹⁰ Świadomość historyczna Polaków // OBOP. Warszawa, 1996. Kwiecień.

¹¹ Ludzie i wydarzenia w historii Polski XX wieku. // Komunikat CBOS 194/1999.

арміі ў Польшчу 17 верасня 1939 г. (12 месца). Вышэй быў ацэнены выхад савецкіх войскаў з Польшчы (8% апытаных).

Паводле паралельных даследаванняў у кастрычніку 1999 г., праведзеных *ОВОР*, у адказах на пытанне, якімі падзеямі 20 ст. палякі павінны ганарыцца (анкетаваныя не выбіралі з варыянтаў, а самыя фармулявалі адказы) найчасцей называліся падзеі 1989 г. і іх наступствы: ліквідацыя камунізму – 36%, пабудова новай палітычнай сістэмы – 22%, змена гаспадарчай сістэмы – 16%, выбар паляка папай рымскім – 18%. Міфы з часоў ПНР заўважала няшмат апытаных: перамога ў Другой сусветнай вайне – 8%, а саму вайну і гераізм палякаў назвалі толькі 4%. Яшчэ горш у калектыўнай памяці быў прадстаўлены міф м'якаваеннага перыяду: вайну 1920 г. і “чуд над Віслай” назвалі толькі 3% рэспандэнтаў¹².

Такім чынам, падзеі 1989 г. адсунулі на другі план памяць пра Другую сусветную вайну. Прыйшлі новыя героі і новыя міфы. Ці змянілася бачанне Другой сусветнай вайны ў сувязі з новым вопытам і поўнай свабодай дэманстрацыі гістарычнай памяці? На мяжы 20 і 21 ст. палякі ўспрымалі Другую сусветную вайну ў першую чаргу не ў катэгорыях гераізму, а як час агульначалавечай трагедыі і смерці вялікай колькасці людзей (30% анкетаваных). Кожны пяты паляк звязваў іх з рэпрэсіямі нямецкіх акупантаў (савецкія рэпрэсіі назвалі толькі 2-3% рэспандэнтаў), а 18% – з канцлагерамі. Сымбалем страданняў быў Асвенцім, названы ад 7 да 11% анкетаваных (даследаванні былі праведзеныя два разы ў студзені 2000 г. з праемежкам у два тыдні). З ваенных падзеяў найчасцей называлася Варшаўскае паўстанне (6 і 8% адказаў) і абарона Вэстэрплятэ (3 і 4%). Зрэдку згадвалася бітва на Монтэ-Касіна (0 і 1%)¹³. Адказы на іншыя пытанні пацвердзілі, што ў канцы 20 ст. для звычайнага паляка Другая сусветная вайна асыцыявалася, перш за ўсё, з днём нямецкага нападу на Польшчу і канцлагерам у Асвенціме (так адказалі па адной чацвёртай з апытаных). Многія гады канцлагер у Асвенціме ўспрымаўся як месца пакуты польскага народу. Так адказалі 47% анкетаваных у 1995 г. (толькі 8% паказалі, што гэта было перш за ўсё месца знішчэння жыдоў)¹⁴.

Праз дзесяць гадоў прапорцыя змянілася. Адпаведным чынам адказалі 37% і 17%¹⁵. Вырас працэнт адказаў пра памяць Асвенціму як важную для ўсяго свету: з 43% у 1995 г. да 68% у 2005 г. Такім чынам, хоць Асвенцім па-ранейшаму ў калектыўнай памяці палякаў выступае мес-

¹² Polska XX wieku w opiniach społeczeństwa // *ОВОР*. Warszawa, 1999 Listopad. Сума не складае 100%, бо можна было даваць некалькі адказаў на адно пытанне.

¹³ *Obraz II wojny światowej w pamięci Polaków* // *ОВОР*. Warszawa. 2000 Luty.

¹⁴ *Oświęcim w zbiorowej pamięci Polaków* // *Komunikat z badań CBOS*. Warszawa. 1995 Styczeń.

¹⁵ *Po obchodach 60. rocznicy wyzwolenia Auschwitz-Birkenau. Obóz w Oświęcimiu w świadomości Polaków* // *Komunikat z badań CBOS*. Warszawa, 2005. Marzec.

цам нацыянальнай пакуты, адначасова ўспрымаецца як месца Галакаў-сту і знішчэння людзей многіх нацыянальнасцяў.

У калектыўнай памяці палякаў з'яўляюцца новыя элементы, да гэтага вядомыя толькі прафесійным гісторыкам і непасрэдным сведкам тых падзеяў, якія замоўчваліся ў афіцыйнай памяці часоў ПНР. Такой забароненай тэмай (каб не псаваць польска-савецкіх і польска-украінскіх адносінаў) была справа забойстваў палякаў на Валыні. У выніку анты-польскай акцыі, распачатай у 1943 г. Украінскай паўстанчай арміяй на Валыні і іншых тэрыторыях, у 1943 – 1947 г. забіта каля 80 – 100 тыс. палякаў. Вынікам акцыяў у адказ была смерць 15 – 20 тыс. украінцаў.

Пра маштабы забыцця гэтай справы сведчаць вынікі даследаванняў, праведзеных у ліпені 2003 г. перад 60-й гадавінай трагічных падзеяў на Валыні. Аказалася, што 44% апытаных нічога не ведала пра гэтае злачынства, а больш 10% далі недакладныя адказы. На пытанне, хто быў ахвярай злачынства, толькі 41% адказалі, што палякі. Ажно 70% не маглі назваць выканаўцаў злачынства або далі няправільныя адказы¹⁶.

Улады стараліся выдаліць з народнай памяці здарэнні, якія дрэнна сведчылі пра польскі народ, псавалягоны добры вобраз. Гэта былі справы калабарацыі, асабліва выпадкі ўдзелу ў забойствах жыдоў. Пасля публікацыі кніжкі Яна Томаша Гроса пад назвай “Суседзі”¹⁷, у якой ён паказаў, што польская палова жыхароў Едвабна па сваёй ініцыятыве ў ліпені 1941 г., г.зн. у першыя дні нямецкай акупацыі, пазабівала сваіх жыдоўскіх суседзяў, пачалася буйнейшая і цікавейшая ў гісторыі Польшчы гістарычная дыскусія. Таму нічога дзіўнага, што ў жніўні 2001 г. пра злачынства ў Едвабным, амаль зусім невядомае да 2000 г., чула 90% анкетаваных, але толькі 78% ведала, што яго ахвярамі былі выключна жыды. Сярод тых, хто ведаў 32% насуперак фактам называла немцаў адзінымі выканаўцамі злачынства. Таксама 32% казалі пра нейкі ўдзел палякаў: ад рашаючага ўдзелу (8%), да дапамогі некаторых палякаў, пра дзеянні ініцыятыве немцаў і пад іх прымусам. 33% на пытанне пра выканаўцаў адказалі “цяжка сказаць”¹⁸. Гэты апошні адказ можна было патлумачыць тым, што тады яшчэ вялося следства Інстытутам нацыянальнай памяці (ІНП).

Падчас паўторных даследаванняў, праведзеных *ОВОР* праз год пасля заканчэння следства і публікацыі ІНП двухтомнай працы “Ваюл Едвабнага” толькі 6% рэспандэнтаў адказалі, што не чулі пра гэтае злачынства, але 44% сцвердзілі, што дакладна не ведаюць, хто пазабіваў жыдоў у Ед-

¹⁶ Rocznica zbrodni na Wołyniu – pamięć i pojednanie // Komunikat z badań CBOS. Warszawa, 2003 Lipiec.

¹⁷ Gross J.T. Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka. Sejny, 2000.

¹⁸ Polacy wobec zbrodni w Jedwabnem. Przemiany społecznej świadomości // Komunikat CBOS. Warszawa, 2001.

вабным. Пра дабраахвотны ўдзел палякаў казала 24% апытаных, а пра дамiнуючы ўдзел немцаў – 40% (пры гэтым самы часты адказ – 17% – “палякі, змушаныя немцамі”)¹⁹. Гэта азначае, што для большасці апытаных Едвабна было хутчэй нямецкім, чым польскім злачыствам. Большую гатоўнасць прызнаць галоўнымі выканаўцамі палякаў можна было заўважыць сярод адукаваных людзей.

На прыкладзе “справы Едвабнага” відаць, які вялікі супраціў і цяжкасці ва ўвядзенні ў калектыўную памяць выклікаюць факты сумніўныя для народу, які з’яўляюцца плямай на нацыянальным гонары. Пра гэта трэба памятаць, калі мы жадаем ад іншых народаў карэктаваць іх “памяці”.

Сутыкненне розных стэрэатыпаў памяці (таксама і ўласна польскіх) найчасцей адбывалася падчас агульных юбілеяў, напр., заканчэння вайны ў Еўропе. Амаль палову стагоддзя ў траўні ўспаміналіся польскія ахвяры і ўклад у перамогу, толькі часамі – з цэнзурных меркаванняў – згадваліся польскія расчараванні. Так пісаў у 1975 г. Ежы Туровіч у “Tygodniku Powszechnym” на заканчэнне юбілейнага артыкулу: “Пасляваенная Еўропа (...) уяўляе сабой рэальнасць вельмі адрозную ад таго бачання пасляваеннага свету, які марыўся людзям у чорную акупацыйную ноч”²⁰.

Пасля 1989 г. расчараванне ад “культывай перамогі” атрымала афіцыйны статус. Таму не дзівіць, што 8 траўня 1995 г. прэзідэнт Лех Валенса на сумесным паседжанні сейму і сенату ўшчуваў прэм’ера Юзафа Алексу за выказванне для расейскай прэсы пра “радасны дзень перамогі”²¹. Аднак у той час увагу палітыкаў больш займала іншая справа. У 50-ю гадавіну заканчэння вайны ўпершыню адбыліся ўрачыстасці ў аб’яднанай Германіі. Нямецкія ўлады вырашылі запрасіць на іх толькі кіраўнікоў “вялікай чацвёркі”: ЗША, Вялікабрытаніі, Францыі і Расеі. Польскі бок вырашыў, што незапрашэнне Лежа Валенсы сведчыла пра недаацэнку польскага ўдзелу ў вайне. “Давайце перастанем вымольваць прызнанне нашых ахвяраў, не будзем піацца на ўрачыстыя акадэміі нашых былых саюзнікаў, а ўшануем нашых палеглых і закатаваных у лагерах”, з горыччу напісаў тады сацыёлаг Ян Шчэпаньскі²². Аднак адна трэцяя частка палякаў лічыла, што акрамя кіраўнікоў “вялікай чацвёркі” на ўрачыстасці павінны быць запрошаны прэзідэнт Польшчы, а амаль адна трэць – што таксама прадстаўнікі іншых дзяржаў – удзельнікаў Другой сусветнай вайны²³.

¹⁹ Polacy o zbrodni w Jedwabnem. // OBOP. Warszawa, 2002. Grudzień.

²⁰ Tygodnik Powszechny. 11. V. 1975. S. 1.

²¹ Gazeta Wyborcza. 9. V. 1995.

²² Тамсама. 5. V. 1995.

²³ Ацэнкі на падставе анкетавання CBOS 30.03.-3.04.1995 г. (50 rocznica zakończenia II wojny światowej // Komunikat z badań. CBOS. Warszawa, 1995. Maj).

Магчыма, такая пазіцыя вынікала больш з меркаванняў прэстыжу чым з пераканання пра вялікі польскі ўклад у перамогу, тым не менш польскае грамадства заўжды было чуйным на прыніжэнне ролі Польшчы ў Другой сусветнай вайне. Пра гэта сведчаць выдарэнні падчас святкавання 60-й гадавіны перамогі ў Маскве і, увогуле, надаванне вялікай увагі “канфліктам памяці” польскага і суседніх народаў. Неверагоднае здзўленне выклікала выява Іосіфа Сталіна падчас урачыстасцяў у Расеі²⁴.

Адначасна трэба заўважыць, што ў Польшчы ў сакавіку 2003 г. толькі 54% анкетаваных ацаніла Сталіна рашуча негатыўна, 21% адказалі, што занадта мала пра яго ведаюць, каб даваць ацэнкі, а 17% лічыла, што пра Сталіна можна казаць як кепска, так і добра²⁵. Гэты прыклад сведчыць, што “канфлікты памяці” датычаць больш эліт, чым звыклых грамадзянаў.

Канфлікт польскай памяці пра Другую сусветную вайну з беларускай і літоўскай памяццю, гэта перш за ўсё, спрэчка пра Армію краёву. Летам 2004 г. дайшло да паяднання паміж літоўскімі ветэранамі (жаўнерамі з аддзелаў Плехавічуса) і Клубам ветэранаў Арміі краёвай. Абодва бакі выказалі глыбокае шкадаванне, што ў часе вайны паміж імі адбываліся збройныя сутычкі²⁶.

Да польска-беларускай спрэчкі належыць таксама ацэнка агрэсіі СССР на Польшчу 17 верасня 1939 г., якую ў Беларусі прадстаўляюць перш за ўсё як акт аб’яднання. Аднак прадстаўнікі беларускіх элітаў пытаюць: “Ці няволя можа быць падставай для аб’яднання?” і адказваюць: “Беларусы з усходу міжволі падманулі сваіх братоў з захаду, прапаноўваючы ім замест незалежнай Беларусі маскоўскую няволю”²⁷.

Таксама ў Польшчы з’яўляюцца публікацыі, якія абвяргаюць стэрэатыпы масавай свядомасці, і такія, якія іх умацоўваюць. Пры гэтым трэба заўважыць, што найбольш заўважальныя сімвалы гістарычнай памяці замацаваныя ў помніках, назвах вуліц, устаноў і аб’яднанняў, на мемарыяльных дошках сведчаць найперш пра памяць эліт, або з’яўляюцца вынікам палітыкі ўладаў. Калектыўная памяць больш кансерватыўная, у большай ступені яна абапіраецца на стэрэатыпы. З аднаго боку, трэба імкнуцца да нівеліравання гэтай розніцы, з другога – браць пад увагу стан гістарычных ведаў грамадства. Калі мы імкнемся да грамадзянскай супольнасці, то і калектыўная памяць палякаў таксама павінна быць грамадзянскай.

Пераклад з польскай мовы Алеся Краўцэвіча

²⁴ Gazeta Wyborcza. 9.05.2000.

²⁵ Jak oceniać Stalina? // Komunikat z badań CBOS. Warszawa, 2003. Marzec.

²⁶ Wileńskie Rozmaitości. 2004. Wrzesień – październik. S. 7.

²⁷ Szybieka Z. Historia Białorusi 1795-2000. Lublin, 2002. S. 332.

Пытанні і дыскусія пасля рэферата Юры Мілеўскага

Алесь Смалянчук: Як можна ахарактарызаваць пазіцыю школьнага настаўніка гісторыі часоў ПНР? У Беларусі адшкольнага настаўніка гісторыі зыходзіла шмат рознай хлусні, шмат недакладнасцяў гісторыі. Але апраўданнем было тое, што настаўнікамі не ведалі гісторыі Беларусі. У Польшчы, здаецца, сітуацыя была іншай, і настаўнікі ўсё ж такі ведалі праўду пра Катынь, пра Варшаўскае паўстанне, пра “чуд на Вісле” ды інш.

Юры Мілеўскі: Па-першае, заўсёды падставай навучання з’яўляецца падручнік. У польскіх падручніках, напрыклад, тэзіс пра тое, што ў Катыні польскіх афіцэраў расстралялі немцы ўтрымліваўся, здаецца, толькі 4 гады ад 1952 да 1956 г. Пазней наогул не згадвалі пра Катынь. Прынцып быў такі, каб наогул пра нейкія вострыя праблемы не казаць. Праўда, былі такія партыйныя дзеячы або дырэктары школ, якія пераследавалі настаўнікаў, што пазітыўна ацэньвалі, напрыклад, ролю Пілсудскага. У часы ваеннага становішча некаторыя такім чынам зводзілі асабістыя парахункі.

Ганна Пыжэўска: Я, напрыклад, пра Катынь упершыню пачула ў пачатковай школе ад настаўніцы.

Арунас Бубныс: Ці адбываюцца польска-нямецкія сустрэчы гісторыкаў, на якім сумесна абмяркоўваюцца праблемы гісторыі апошняй вайны?

Юры Мілеўскі: Такія кантакты існуюць даўно. Вялікую ролю ў іх адыгрывае Нямецкі гістарычны інстытут у Варшаве. Ён з’яўляецца суарганізатарам шматлікіх канферэнцый па праблематыцы Другой сусветнай вайны. Напрыклад, у лютым 2005 г. у Познані адбылася такая канферэнцыя, прысвечаная праблеме калабарацыі ў перыяд нямецкай і савецкай акупацый, калабарацыі ў Генерал-губернатарстве і на заходніх землях Польшчы.

Валеры Задаля: Ці змогуць знайсці агульную мову ветэраны АК і савецкія ветэраны ў Беларусі?

Юры Мілеўскі: Мне цяжка адказаць на гэтае пытанне, бо не ведаю структуры ветэранскіх арганізацый у Беларусі... У Літве, напрыклад, узнік Саюз ветэранаў АК.

Алесь Краўцэвіч: Хачу адзначыць, што ветэраны АК у Беларусі здаўна (з пачатку 90-х гг. 20 ст.) атрымалі пасведчанні ўдзельнікаў Другой сусветнай вайны.

Юры Мілеўскі: Наколькі я ведаю, польскі ўрад штомесяц высылае ім дадатак да пенсіі ў памеры 15 даляраў ЗША.

Рымантас Мікныс: Хачу некалькі слоў сказаць пра паяднанне ветэранаў арміі Плекавічуса і АК у Літве. Так атрымалася, што я быў свед-

кам гэтага. Ініцыятыва зыходзіла адразу і ад ветэранаў Плехавічуса і ад ветэранаў АК. Вырашылі сустрэцца, каб абмяркаваць некаторыя вострыя праблемы гісторыі апошняй вайны. Сустрэча адбывалася ў Інстытуце гісторыі, што павінна было гарантаваць размову ад празмернай палітызацыі. Удзельнікі сустрэчы сышліся на тым, што кожны з ваюючыхбакоў змагаўся за сваю Літву, і гэта было ідэйнае змаганне. У сучаснай незалежнай Літве павінна быць паразуменне, заснаванае на гістарычнай памяці, у якой не будзе месца для вобраза ворага.

Гэта праява грамадзянскай супольнасці. Памяць, на жаль, можа вельмі моцна раз'ядноўваць людзей.

Юры Мілеўскі: У Польшчы некаторыя ветэранскія арганізацыі знаходзяцца ў вельмі варожых адносінах паміж сабой. У 2000 г. у чарговую гадавіну заканчэння вайны на мітынг на магіле невядомага салдата ў Варшаве павінен быў выступіць прадстаўнік Арміі краёвай, але ў апошнюю хвіліну яму забаранілі выступаць. Чаму? Ён збіраўся асудзіць тых ветэранаў, якія пасля вайны пайшлі на службу ў органы бяспекі. Частка ветэранскіх арганізацый выступіла супраць і выступ не адбыўся. Наш адзел ІНП нядаўна атрымаў ліст з Бельска Падляскага з абвінавачваннямі Арміі краёвай і патрабаваннем прыцягнуць да адказнасці кіраўніка Віленскай акругі Аляксандра Крыжаноўскага, які лічыцца героем, і супраць якога яшчэ ніхто не высоўваў абвінавачванняў у генацыдзе і г.д. Пра што гэта гаворыць? Пра тое, што частка гэтых ветэранаў захавала нязменнымі свае погляды. Яна наватне спрабавала зразумець іншы бок. А на самой справе, адныя змагаліся за камунізм, бо не мелі іншай свядомасці, другія змагаліся за дэмакратыю. Наступіў час, каб зразумець іншы бок і, нарэшце, закончыць вайну.